

Scharfberg ter osebe, ki so bile blizu družini in ji pomagale v dneh pregona. Stik s problematiko pregona koroških Slovencev najdemo v napovedi Marianne Scharfberg Jelki Kuchar, da bodo za pregonom Judov na vrsti Slovenci. Pregnani člani družine Scharfberg so se po pripovedovanju potomcev radi spominjali bivanja v Železni Kapli in so Avstrijo imeli za svojo domovino. Takih občutkov pa potomci ne poznajo več. Že prva generacija se je naglo prilagodila novemu kulturnemu okolju v novem svetu. Družina Scharfberg je dneve po "anšlusu" doživljala tako kot vse Judinje in Judi v Avstriji. Z divjo arizacijo je izgubila svoje premoženje, njihovo trgovino s tekstilom je ob roganju nekaterih kapelških nacistov in nacistk prevzel nacist. Josef in Marianne Scharfberg sta bila socialno čuteča in sta lahko računala v dnevih preganjanja s pomočjo lojalnih sodelavk. Avtorja opišeta še naporna pota, ki so jih žrtve morale prehoditi po vojni, da so prišle do izplačila manjših odškodnin.

V primeru dunajske publikacije gre za prikaz kolektivnega preganjanja avstrijskih Judinj in Judov, ki je v dneh po "anšlusu" dobilo znake pogroma. Avtorji so zavestno izbrali perspektivo judovskih žrtev, ki v delu prihajajo do besede. Življenjske zgodbe povezujejo s konkretnimi kraji, bogatim slikovnim gradivom, dokumenti in zgoščenimi znanstvenimi komentarji. Trpinčenju, ritualom poniževanja, zasebnemu in uradno ukazanemu ropanju ter aretacijam v poteku pogroma v dneh "anšlusa" so naglo sledili ukrepi gospodarske, poklicne in družbene segregacije na podlagi "arizacije", prepovedi izvajanja poklicev, močne omejitve na izobraževalnem področju in neštete, uradno zapovedane omejitve, prepovedi obiskovanja parkov, kinopredstav, gledališča itd. Novi oblastniki so takoj pozaprli vodilne Jude. Temeljni namen vseh represij je bil, ustrahovati Jude in dunajski dogodki so pospešili radikalizacijo proti Judom tudi na ozemlju nemškega rajha. Tako velja pogrom v dnevih "anšlusa" kot pomemben korak na poti v shoah.

Adolf Eichmann je že 18. marca 1938 prepovedal vsakovrstno judovsko dejavnost. V začetku maja je predstavil svoje "judovsko" zastopstvo. Glavna naloga dunajske judovske občine je bila tedaj v skrbstvu in pospeševanju izselitve, še pred tem pa so "legalno" oropali Judinje in Jude domala celotnega premoženja. K temu sta prispevala Uredba o prijavi judovskega premoženja in Urad za premoženjski promet. Tudi divje "arizacije" stanovanj so tako speljali na "legalna" tla. Avgusta 1938 je Eichmann na Dunaju ustanovil Centralni urad za judovsko izselitev, ki se je razvil potem v centralo za vse deportacije Judinj in Judov v koncentracijska taborišča in s tem v smrt.

Avguštin Malle

Evelyn Steinthaler (ur.), Frauen 1938: Verfolgte - Widerständige - Mitläuferinnen.
Milena Verlag, Dunaj, 2008, 185 strani.

V zborniku je objavljenih šestnajst prispevkov o usodi žensk po priključitvi Avstrije k nemškemu rajhu. Večji del prispevkov je namenjen usodi Judinj, štirje pa poročajo o odporu pripadnic narodnih (jezikovnih) manjšin: en govori na primeru Peršmanove družine o slovenskih partizankah na Koroškem in ženskah, ki so

podpirale Osvobodilno fronto oziroma partizanski boj (Vida Obid in Lisa Rettl, str. 98-107), tematiziran je odpor Romov (Ceija Stoika, str. 79-89), gradiščanske Hrvatinje, po politični orientaciji socialdemokratinje (Katharina Sasso, str. 27-36), zanimiv pa je tudi pogled na obliko odpora južnotirolskih žensk (Sabine Gruber, str. 90-97). Prisilnim delavkam je namenjen prispevek Aloisa Nußbaumerja (str. 118-128). Na temelju farnih in žandarmerijskih arhivov okrožja Zell am See in fondov salzburškega deželnega arhiva je opisal usodo prisilnih delavk iz Poljske in Ukrajine v kmetijstvu. Prispevka zgodovinarke (Ingrid Bauer, str. 16-26; Margit Reiter, str. 162-172) in prispevek zgodovinarja (Christian Dürr, str. 66-78) razpravljajo predvsem o belih lisah na raziskovalnem področju odpora, kar zadeva ženske, pa tudi o tem, kako je intenzivnejše preučevanje organiziranega in individualnega odpora žensk močno diferenciralo in širilo samo opredelitev odpora. Spremno besedo zbornika je napisala Barbara Prammer, predsednica državnega zbora. V njej nakazuje drugačen odnos do lastne, avstrijske preteklosti, ki ga je leta 1991 sprožil kancler Franz Vranitzky z izjavo, da Avstrija ni bila le prva žrtev nacistične Nemčije, temveč da so bili Avstrijci in Avstrijke v marsičem tudi so-storilci/sostorilke krivic in zločinov. V knjigi je tudi obsežnejši seznam literature o ženskah v odporu.

Pobudnica raziskovanja ženskega odpora je bila pisateljica Marie-Therese Kerschbaumer s svojimi sedmimi poročili o ženskem odporu, ki jih je izdala leta 1980 v knjigi *Der weibliche Name des Widerstandes*, ki pa jo v seznamu literature pogrešamo. V enem izmed poročil je Kerschbaumerjeva tematizirala odpor koroških Slovenk, požig Peršmanove domačije in smrt Peršmanovih ter odnos Rimskokatoliške cerkve do slovenščine in slovenskega prebivalstva na Koroškem. Šele več let kasneje so se teme lotile zgodovinarke, med njimi Karin Berger in druge, z objavo zbornikov *Der Himmel ist blau. Kann sein. Frauen im Widerstand. Österreich 1938-1945* (Dunaj, 1985) in *Ich gebe Dir einen Mantel, daß Du ihn noch in Freiheit tragen kannst. Widerstehen im KZ. Österreichische Frauen erzählen* (Dunaj, 1987).

Iz pričevanj leta 1938 zelo mladih Judinj, intervjujev Judinj ter razprav o njih lahko potegnemo naslednje skupne značilnosti: z "anšlusom" se je zaradi progromskih oblik preganjanja temeljito spremenilo življenje Judinj. Takoj se je začelo nasilje. To se je izražalo v fizičnih napadih, arizacijah trgovin, velikih podjetij in obrtnih delavnic, nasilnih izgonih iz stanovanj, splošni stigmatizaciji z vrhuncem v dneh po "anšlusu" in v času novembrskega progroma, t. i. "kristalne noči". Kazalo se je v dodelitvi posebnih osebnih izkaznic, v posebni označbi njihovih potnih listov s črko "J" in v zapovedi obveznega nošenja "judovske" (Davidove) zvezde od septembra 1941 dalje. Judovska mladina je močno občutila takojšnjo segregacijo na šolskem področju in v javnem prostoru. Ostajalo ji je življenje v najožjem krogu družin in znancev v dodeljenih majhnih stanovanjih za več družin. Judinje in Judje niso več smeli opravljati zdravniškega in odvetniškega poklica. Na temelju neštetihi zakonov, odredb in policijskih ukrepov je potekala navidezno legalna divja arizacija. Iz poročil prič časa in znanstvenih prispevkov še povzemamo, da so bila "ribanja" vsekakor "avstrijska" in posebej "dunajska" posebnost, nepoznana na območju rajha in s tem dodatna oblika poniževanja judovskega prebivalstva. Judi so morali namreč z "ribanji" (Reibpartien) ob zasmehovanju številnih Dunajčanov in Dunajčank ribati s pločnikov in sten gesla propadlega stanovskega režima, in to

delno tudi z zobnimi ščetkami. Na drugi strani so morali pisati sramotilna protijudovska gesla na izložbena okna in stene lastnih trgovin in drugih nepremičnin. Alfred Hrdlicka je tem ljudem namenil monumentalen spomenik pred dunajsko Albertino, ki ga del Avstrijcev še danes noče sprejemati.

Pričevanja in poročila ter razprave govorijo tudi o tem, pod kako velikim psihološkim pritiskom so bile žrtve, ki jih je vznemirjal vsak korak na hodniku, prestrašilo vsako srečanje na ulicah. Zelo naglo so nacisti na območju Ostmarke uveljavili nürnberške rasne zakone, ki tudi judovskemu delu mešanih zakonov in "mešancem prve stopnje" niso prizanašali. Kot največja utvara se je izkazalo mnenje, da bodo nacisti bolj strpni do žensk in posebno mater. V svojem literarnem prispevku nobelovka Elfriede Jelinek (str. 58-65) z jasnimi besedami opisuje vse dimenzije demonske groze, razgalja jezik nacistov in pravi, da ti niso stremeli po skrajnem izkoriščanju prizadetih žensk (Judinj, političnih nasprotnic, prisilnih delavk, upornic), temveč so izvajali njihovo sistematično uničenje tudi v obliki prisilne prostitucije po raznih koncentracijskih taboriščih.

Posledica represije in njenega neprekinjenega stopnjevanja je bil naval na edini "izselitveni urad". Judi so skušali rešiti svoje otroke in mladino, skozi rešeto pa so padli ostareli in nekvalificirani ljudje. Izsiljeno izselitev so oblastniki ovili v plašč formalnopravnih predpisov, s katerimi so ljudi oropali domala vsega premoženja. "Emigranti" so morali začeti v državah gostiteljicah tako rekoč znova, le deloma so se lahko naslanjali na sorodnike. Teh držav pa je bilo vedno manj. Vendar si je od 206.000 avstrijskih prebivalcev judovskega porekla z begom rešilo življenje približno 135.000. Več kot 65.000 Avstrijcev judovskega porekla je izgubilo življenje po raznih koncentracijskih taboriščih, ječah in kaznilnicah in pri progromih. Le malo Judinjam in nasprotnicam nacističnega režima je uspelo preživeti kot "podmornice" oziroma s skrivanjem (Elfriede Gerstl, str. 37-43). Iz prispevkov je razvidno, da je avstrijsko prebivalstvo vedelo za grozote koncentracijskega taborišča Dachau, kamor je odpeljal 1. aprila 1938 prvi transport, ki je bil sestavljen iz vidnih pripadnikov stanovske države in Judov. Kmalu so od tam začela prihajati obvestila o smrtnih primerih in za njimi še žare s pepelom ubitih in kremiranih. Eva Geber v svojem prispevku (str. 152-161) v obliki pogovora s svojo mamo razgalja priljubljen povojni avstrijski mit, da prebivalci o koncentracijskih taboriščih in njihovi namembnosti niso nič vedeli. Policijske in sodne oblasti so prebivalstvo ustrahovale z razglasi na javnih mestih v kričeči rdeči barvi, s katerimi so naznanjale justifikacije nasprotnikov režima. Tak korak so ubrale tudi 29. aprila 1943 na Dunaju ob obglavljenju trinajstih "selskih žrtev". V Sloveniji, ki so jo okupirali Nemci, pa so tovrstni razglasi naznanjali streljanje talcev.

Ženske, ki so bile preganjanje ali so sodelovale v odporu in so postale žrtve represivnega nacističnega aparata, so se po porazu nacizma le težko znašle. Tako so na primer zapadle javni, izrazito pejorativni stigmatizaciji slovenske partizanke na Koroškem. Številne ženske, ki so preživele koncentracijska taborišča, so bile soočene s trditvami sovrstnic, da vse le ni bilo tako hudo, ker jih je toliko preživelo. Pregnane Judinje so se le v redkih primerih vrnile in se morale na primer dolgo časa boriti za vrnitev svojih ariziranih stanovanj. Stigmatizacija Romov se je leta 1948 obnovila s posebno odredbo socialdemokratskega notranjega ministra Oskarja Helmerja proti "ciganstvu". 27. aprila 1945 je Karl Renner, ki je ob "anšlusu" ves navdušen povedal, da bo 10. aprila 1938 glasoval za priključitev

Avstrije nemškemu rajhu, s selektivno uporabo moskovske deklaracije (s konca oktobra 1943) utemeljil mit o Avstriji kot "prvi žrtvi" nacizma in ustvaril podlago za dolgotrajni mit o Avstrijcih kot žrtvah. Margit Reiter (str. 162-172) kritično vrednoti splošno mnenje, ki ocenjuje nacizem kot "moški fenomen", in pravi, da je treba videti - ob "vzhičenih ženskih masah" ob prihodu Hitlerja na Dunaj - ženske tudi kot storilke, na primer v poteku evtanazije, kot mučiteljice v koncentracijskih taboriščih, kot uslužbenke represivnih aparatov režima, pa tudi kot tiste, ki so po vojni pogosto usmerjale ali celo prepovedovale razprave o svoji vpletenosti kot tudi o vpletenosti svojih mož v nacizem.

Medtem ko je vključevanje odpora koroških Slovencev v zbornike o odporu ali nacizmu v Avstriji pravilo, to o oblikah odpora južnih Tirolcev, še posebej južnih Tirolk, ne moremo trditi. Sabine Gruber v svojem literarnem besedilu tematizira prav to vprašanje. Nekaj mladih južnih Tirolcev, ki niso podpirali rajh, se je namreč po septembru 1943 izognilo vpoklicu v nemško vojsko. Šli so v domače gozdove in preživeli ob trajni podpori domačih kot t. i. zeleni kader. To obliko odpora so poznali tudi koroški Slovenci. Vsi južnotirolski "skrivači" niso imeli toliko sreče. Če so jih zajeli, so praviloma prišli pred vojaška sodišča in v "najboljšem" primeru v koncentracijska taborišča. Taka je bila tudi življenjska pot Franza Thalerja. Ta je o svoji uporni poti napisal spomine, ki jih je 2007 izdala založba Raetia pod naslovom *Unvergessen: Option, KZ, Kriegsgefangenschaft, Heimkehr: Ein Sarner erzählt. Mit Briefen an den Autor*. Zanimivo je, da v tematski avstrijski znanstveni literaturi še ne naletimo na recepcijo italjanskih del v obliki, kot je to storila Marta Verginella v prispevku *Angelo Del Boca, nadležni raziskovalec kolonializma* (Angelo Del Boca, *Italjani, dobri ljudje?* Mladinska knjiga, Ljubljana, 2007, str. 231-242). Številni južni Tirolci so bili travmatizirani zaradi svoje naklonjenosti nemškemu rajhu, predvsem pa zaradi svojih medsebojnih odnosov. Optanti (tisti, ki so bili naklonjeni tretjemu rajhu) so neoptante videli praviloma kot "izdajalce". To se ni spremenilo niti po septembru 1943, v določenih pogledih se je celo zaostri. Italijanske oblasti, ki so po vojni hotele neoptante potegniti na svojo stran in jih odvrniti od zahtev po združitvi z Avstrijo, so te spore znale poglobljati. Optante so označile počez kot naciste in napihnile število južnih Tirolcev, ki so vstopili v enote SS in kot taki divjali po italijanskih pokrajinah. Južni Tirolci pa neke "interne denacifikacije" niso zmogli. Težava je verjetno še ta, da se južni Tirolci kot pripadniki italijanske vojske pojavljajo tudi kot storilci, tako tudi na tleh bivše Jugoslavije.

Zbornik *Ženske 1938* bo gotovo pripomogel k boljšemu spoznavanju avstrijske sodobne zgodovine in vloge, ki so jo v usodnih letih odigrale avstrijske državljanke zlasti kot žrtve. Odpira pa tudi vprašanje, kako so bile vpletene v dogajanja kot (so)storilke.

Avguštin Malle